

ÇİÇEK DİLİ (LİSÂN-I EZHÂR) ve OSMANLI ZENPÂRELERİ*

Edith Gülçin AMBROS
Çev.: Özer ŞENÖDEYİCİ**

ÖZET

“Çiçek dili” Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan bir şifreli iletişim biçimidir. Birtakım küçük ve taşınabilir nesnelerin, çeşitli gösterilenleri karşıladığı bu iletişim biçiminde, gösterenler alışlagelmiş sembolik anlamları dışında kullanılmışlardır. Makalede, “çiçek dili” hakkında bazı tespitlere yer verilmiş, bu arada kafiyeli Cockney jargonu ile Osmanlı “çiçek dili” arasında bir mukayese yapılmıştır. Yazının sonuna, eski İstanbul çapkınlarına ait olduğu düşünülen bir de metin örneği eklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: çiçek dili, Osmanlı, kafiyeli Cockney jargonu, zenpare

THE LANGUAGE OF FLOWERS and OTTOMAN DON JUANS (ZENPÂRES)

ABSTRACT

The "Language of Flowers" is a type of coded communication used in the Ottoman Empire. In this type of communication a number of small portable items correspond to signifieds, but the signifiers are not used in their familiar symbolic sense. In the article, some particulars of the "language of flowers" are defined, and at the same time, a comparison between the Cockney rhyming slang and the Ottoman "language of flowers" is made. At the end of the article there is a sample text thought to belong to the Istanbul zenpâres of former times.

Keywords: language of lower, Ottoman, Cockney rhyming slang, zenpare

“Çiçek dili”, Osmanlı İmparatorluğu’nda kullanılan bir çeşit şifreli iletişime genelde verilen addır. Bu iletişim biçiminde, çiçekler, meyveler, sebzeler, tohumlar, ufak dal parçaları; belki bir iğne, bir taş, mürekkep, saç gibi bir miktar küçük, taşınabilir ve sıradan madde “gösteren” işlevini görür. Bu madde toplamının üçte birlik bir kısmını çiçeklerin oluşturması, “çiçek dili” adının kullanılmasında etkili olmuş olmalıdır. Bu iletişimde “gösterilen”ler, “gösteren”lerin isimleri ile kafiyeli bir grup kısa mesajdır. Bu ikisi arasındaki kafiye ilişkisi ise “kod”dur. Örneğin:

sünbül ben ağlayam sen gül
(gösteren) (gösterilen)

Kod = kafiye ilişkisi; burada -ül

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu’nda bu türden bir şifreli iletişimin kullanıldığı, döneme ait Avrupalı kaynaklarca ortaya konmuştur. Bu kaynaklar çiçekler ve -daha az miktarda- çeşitli diğer nesnelere içeren birtakım örnekler kaydetmişlerdir. Sadece 16 örnek¹ içeren birinci kaynak Lady Mary Wortley Montagu tarafından, 1718 yılında İstanbul’dan yazdığı bir mektubun

* Arne A. Ambros ve Houchang E. Chechabi’ye yorum ve önerileri için teşekkür ederim. (E. G. Ambros)

** Yazı, Edith Gülçin Ambros’un “The ‘Language of Flowers’ and Ottoman Don Juans (zenpâres)” (*Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*, 95. Band, Wien, 2005, 19-43) adlı makalesinden tercüme edilmiştir. Yazıdaki numaralı tüm dipnotlar, Sayın Ambros’a aittir.

¹ Bu listedeki 17. örnek, dört mısralı bir bent olup esasen değişik bir tiptendir. Çünkü “gösteren”in adı şiirle kafiyeli değildir.

içinde verilmiştir². İkincisi, önce 1809 yılında 106 örnekle³ ve 1811 yılında buna yapılan 42 ilave ile Joseph Hammer⁴ tarafından yayımlanmıştır⁵. Başka kaynaklar, örneğin E. Raczyński'nin Leh dili ile 1814'te (1825'te Almanca tercümesi) ⁶ ve J. Hutter'in 1851'de⁷ ortaya koyduklarında olduğu gibi, aslında yalnızca Hammer'in ilavesindeki 42 örneği içermektedir.

Şu ana kadar, sadece bir Osmanlı kaynağı yayımlanmıştır. 1303/1886 tarihli bu liste, İstanbul'un semtlerinden Koska'da yazılmıştır. 1985⁸ yılında Zsuzsa Kakuk tarafından tanıtılmış, 1986⁹ yılında Kakuk ve Cemil Öztürk tarafından yayımlanmıştır. Kakuk bu örneğin 218 "rehber kelime" ve 357 "cevap" içerdiğini bildirmiştir¹⁰. Çağdaş Türkiye'de bazı folklorik çalışmalarda bu "çiçek dili"nden söz edildiğini ve 61 örnekten oluşan bir listenin, Diyarbakır folkloru hakkındaki bir yazıda B. Şevket Beysanoğlu tarafından verildiğini tespit ettik.¹¹

Prof. Dr. İsmail E. Erünsal'a ait bir mecmua, bir başka liste içermektedir (vr. 182a-183a). Bu listenin XVIII. yüzyılda derlenmiş olması mümkündür¹² ve 87 gösteren ile 122 gösterilen içermektedir. Osmanlı dönemindeki örneklerin azlığı göz önünde tutulursa, bu listenin yayımlanması uygun görünmektedir. Prof. Erünsal'a, bu listeyi kullanma hakkını bana verme nezaketinde bulunduğu için içten teşekkür ediyor ve listeyi burada transkripsiyonlu ve tercümeli olarak sunuyorum.

Tanım:

Zsuzsa Kakuk "çiçek dili"nin özelliklerini, 1886 yazmasına¹³ ve J. Hutter tarafından Hammer'in ilavesine özdeş olarak verilen listeye dayanarak tanıtmıştır. Biz de aşağıdaki dikkatleri eklemek istiyoruz.

Bize göre bu şifreli iletişim biçiminin en çarpıcı özelliği, onu kullananların, alışılmış çağrışımlardan ve mecazlardan vazgeçmeye razı olmalarıdır. "Gül" de dâhil olmak üzere (bkz. aşağıdaki liste no.36), gösterenlerin özünde sembolik bir anlam yoktur.

Ne günlük ilişkiler ne de türküler, maniler gibi halkça tutulan Osmanlı şiirleri, dilin mecazlı kullanımından mahrum kaldıkları için, bu durum

² *Letters of Lady Mary Wortley Montague, Written During Her Travels in Europe, Asia and Africa; to Which are Added Poems by Same Author*, stereotype edition, Paris 1800, pp. 159-161.

³ Bu listedeki 107. örnek Lady Montagu'nun 17. örneği ile aynıdır. (bkz. dipnot: 1)

⁴ Sonraki adı: von Hammer-Purgstall.

⁵ "Sur le langage des fleurs", *Fundgruben des Orients*, I, Wien, 1809, p. 32-42; "Natchtrag zum symbolischen Wörterbuche der Hareme", *ibid.*, II, Wien 1811, pp. 206-209.

⁶ *Maleriche Reise in einigen Provinzen des Osmanischen Reichs*. Aus dem Polnischen des Herrn Grafen Eduard Raczyński übersetzt. Herausgegeben von Friedr. Heinr. von der Hagen, Breslau, 1825. Görme imkânına erişemediğimiz bu kitap hakkındaki bilgi, Zsuzsa Kakuk ve Cemil Öztürk'ten alınmıştır: "Lisân-ı Ezhâr", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XL (1986), pp. 7-8. Bu eser, bir süre önce Peter Zieme tarafından yayımlandı (aynı başlık, Budapest 1997)

⁷ *Von Orsova bis Kiutahia*. Von J. Hutter vorm. Hauptmann in der ungarischen Armee, Braunschweig 1851, 2. Anhang: *Kurzes Wörterbuch der türkischen Blumensprache*. Bu kitap hakkında bkz.: Suzanne Kakuk, "Über die türkische Blumensprache", *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, XXIII (1970), pp. 285-295; 42 örnekten oluşan liste s. 289-293'te verilmiştir.

⁸ Zsuzsa Kakuk, "Lisân-ı Ezhâr (1886)", *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler: I. Türk Dili*, cilt 1 (İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi), İstanbul 1985, s. 149-156.

⁹ bkz. dipnot: 5, s. 3-37.

¹⁰ Kakuk, "Lisân-ı Ezhâr (1886)", s. 150.

¹¹ *Diyarbakır Folkloru*, cilt 1, Diyarbakır 1943, s. 238-240; bizim göremediğimiz bu yayından şu iki eserde bahsedilmektedir: Ferhat Sılacı, "Seyahatnamelerin Işığında", *Türk Dili*, IV/44 (1955) ve Kakuk, "Lisân-ı Ezhâr (1886)", s. 155.

¹² Bu mecmua XVIII. asırdan sonra yaşamış herhangi bir edibi içermediği için, onun XVIII. asırdan daha geç bir dönemde derlenip yazılmadığı mantıklı görünmektedir. Listenin dili bu görüşe uygun mahiyettedir.

¹³ Kakuk, "Lisân-ı Ezhâr (1886)".

gerçekten kayda değerdir¹⁴. Aydın ve yarı aydın çevrelerin, divan şiirinin ruhunu yansıttığı söylenebilecek gazelleri mecazlarla doludur. Nitekim “gül” vb. ile sembolik düzlemdeki kavramlarla kurulan bir aşk macerasının asırlarca sürdürüldüğü söylenebilir. Divan şiirinin uyandırdığı genel intiba Batı’daki “Rose is a rose is a rose is a rose”¹⁵un Osmanlı versiyonudur. Buna karşın “çiçek dili”nde dil, kavramsal değil fonolojik düzlemde kullanılır.

Goethe *West-östlicher Divan*’ında bu sözde çiçek dilinin, sadece hassas duyguları içeren, fazlaca zarif bir anlatım olarak düşünülmemesi konusunda bizi uyarır¹⁶. Tarafımızdan sunulan liste, bu özelliği, önceden yayımlanan listelerden daha iyi açıklayacaktır. Çünkü liste Osmanlı çapkınlarının kullanımı için tasarlanan bir listedir, kısacası, çapkınlar için bir çeşit “belletici”(aide-mémoire)’dir. Bu, aynı zamanda, “çiçek dili”nin yalnızca kadınlar tarafından kullanılmadığını gösterir; ancak yine de kadınlar onu erkeklerden daha ziyade kullanmış olabilirler.

Eldeki listede -büyük bir olasılıkla- İstanbul’daki çapkınların (zenpârelerin) gereksinimleri ile hassaten uyuşan birkaç belirgin gösterilen vardır. Bununla birlikte bu liste, eş ya da çok benzer bazı örnekleri diğer listelerle paylaşır. Karşılaştırma gayesi ile listemize diğer listelerden ilgili maddeleri ekledik.

“Çiçek dili”nin bizim listemizce örneklenen özellikleri:

1. Gösterenin tek var oluş nedeni, uygun bir kafiye sağlamaktır. Örneğin, yazının ve yazarların sembolü olan mürekkep aşağıdaki gösterilene sahiptir:

mürekkebadam degilsün hey merkeb

1.1. İki ya da daha fazla gösteren aynı ya da birbirinin hemen hemen aynısı olan gösterilene sahip olabilir. Örneğin, Lady Montagu’nun mektubundaki “gül” ile çapkınların listesindeki “sünbül” aynı gösterilene paylaşmaktadır.

1.2. Bir gösteren birden fazla gösterilene sahip olabilir. Örneğin:

şekersen mi dem¹⁷ çeker

Bu, şüphesiz bir iltifattır. Fakat şekerin bir diğer gösterilene, bunun aksidir ve kaba bir söyleyişe sahiptir (bkz. liste nu.15.2). Bu da, birisinin mesajını yanlış anlama tehlikesini gösterir.

1.3. Alışılmış çağrışımlar genelde gösterenin seçiminde rol oynamazlar. Örneğin:

Başka yerlerde “bâdem” çoğunlukla gözlerin tasviri için kullanılır: *badem gözlü* gibi. Ancak bu listede, badem için iki gösterilen verilmesine rağmen, bunların ikisinin de (nu. 11.1 ve 11.2) gözle ilgisi yoktur. Gerçekte, bunlardan biri kiraz gibi etli, kırmızı bir meyveye çok daha uygun olurdu.

bâdemleblerinden bir yol dadam

2. Gösterilenlerin çeşitli listelerde çoğu kez özdeş yahut birbirine çok benzer olması (aşağıya bakınız), bunların anında akla gelmediğini gösterir. Daha doğrusu, bir gösterenler ve gösterilenler repertuarı vardır. Bir kimse bu repertuara aşına idiyse, doğru gösteren ve gösterilene seçebiliyordu. Gizlilik unsuru, bu ortak repertuarın önceden bilinmesinin gerekliliğinden kaynaklanıyordu.

¹⁴ Kakuk, “*Lisân-ı Ezhâr* (1886)”, s. 151.: Türk halk edebiyatında ve törelerinde umumen tanınmış çiçek sembollerine –meselâ: çilek = iyilik, tatlılık, defne = şan, şeref, zafer, [...]–malzememizdeki cevaplarda rastlanmaz. Yakıştırmalarımızda kafiye ve redif sembolderden daha mühimdir.

¹⁵ Gertrude Stein’in (1874-1946) “*Sacred Emily*” adlı şiirinde geçen ve genelde yanlış olarak “A rose is a rose is a rose” şeklinde bilinen mısra.

¹⁶ *West-östlicher Divan*’ının “Blumen- und Zeichenwechsel” adlı bölümü (herausgegeben und erläutert von Hans-J. Weitz mit Essays zum, ‚Divan‘ von Hugo von Hofmannsthal, Oskar Loerke und Karl Krolow, Frankfurt am Main 1998), 193-196.

¹⁷ Bkz. dipnot: 31.

3. Tanım olarak bir gizli dil, başlangıçta sınırlı, belirli bir grup insanın, yabancılar tarafından anlaşılmasın iletişim kurabilmek için yaratıp kullandıkları bir dildir. “Çiçek dili”, muhtemelen tasvip edilmeyen cinsel ilişkilerde duygusal mesaj alışverişinde gizlilik ihtiyacından doğmuştur. Bu, bilhassa bizim listemizde görülen bir durumdur. Bununla birlikte, kafiyeli cümlelerdeki sözcük hazinesinin, standart dile ait olmadığına dair bir işaret yoktur. Bu yüzden “çiçek dili”, argo veya jargon ile bir gizlilik unsurunu paylaşırsa da, onların dilbilimsel özelliklerinden yoksundur.

4. Gizliliğin derecesi: kafiyeli Cockney jargonu ile bir karşılaştırma.

Bildiğimiz gibi, kafiyeli Cockney jargonunu en basit şeklinde bir çift sözcük kullanılır, bunlardan ikincisi kastedilen, fakat söylenmeyen sözcükle kafiyelidir. Sözcük çifti içinde söylenen, birincisidir. Kastedilen sözcük, genellikle anlam ilişkisinde garip görünür. Örneğin, “*I just had a talk with my trouble*” (Az önce belâmla konuştum) cümlesi, “*I just had a talk with my wife*” (Az önce karımla konuştum) olarak anlaşılmalıdır. Çünkü bununla ilişkili sözcük çifti *wife* (eş, karı) ve *strife* (belâ, kavga)’dır; *wife*, *strife* ile kafiyelidir. Bundan habersiz biri gene de “*trouble*”ın başka bir şey yerine kullanıldığını düşünebilir. Bazı bağlamlarda başka bir sözcüğün kastedildiği hemen anlaşılmaz, bu da kaçınılmaz bir şekilde yanlış anlamaya neden olur. Örneğin, “*I have a new whistle*” (Yeni bir düdüğüm var) cümlesi, arka plandaki *whistle* (düdük) ve *flute* (flüt) ikilisinden dolayı “*I have a new suit*” (Yeni bir takım elbisem var) olarak anlaşılmayarak, yanlış yorumlanabilir.

Kafiyeli Cockney jargonunun aracı dil iken, Osmanlı’nın “çiçek dili”nin aracı dil değildir, yahut her zaman dil değildir. Soru şudur: Alıcıya her zaman bir nesne verilmiş veya gönderilmiş midir? Yoksa alıcıya yalnızca nesne isminin söylendiği de oluyor muydu?

Bir çiçek veya başka bir nesne her zaman verilmiş veya gönderilmiş ise; Osmanlı “çiçek dili”nin gizlilik derecesi kafiyeli Cockney jargonundan daha üstündür. Çünkü nesnelere, gizli bir dilin kullanıldığını kendiliğinden belirtmez; ya da, gizli mesajın yaygın çağrışımlar ve mecazî anlamlar sayesinde çıkarılabilen bir mesaj olduğuna işaret eder. Örneğin, şiirsel bir klişe olduğu için bir servi dalı parçası, alıcının güzel endamı ve yürüyüşünün övüldüğünü akla getirebilir. Ancak “çiçek dili” bağlamında servi dalı, iki mesaj için ortak gösterendir: “Niçün edesin bize cevri” ya da “Gel bize fevri”. Birden fazla seçenek, konuyu daha da karıştırır, bu nedenle mesajın gerçek anlamı, nesnelere daha çok alışlagelmiş şekilde yorumlanmasıyla korunur.

Diğer taraftan, gizli iletişim biçiminde nesne göndermek zorunlu değil idiyse, bir başka deyişle, bir nesnenin ismi yüksek sesle söyleniyor idiyse, gizli bir dilin varlığı hemen anlaşılır ve bu durumda “çiçek dili”nin gizlilik derecesi kafiyeli Cockney jargonunununkinden daha üstün olamaz.

Bu hususta farklı görüşler vardır. Lady Montagu, küçük bir torba içinde bir “Türk aşk mektubu” olarak 17 nesne göndermiş ve bu nesnelere her birinin nasıl yorumlanması gerektiğini, onunla ilgili kafiyeli mesajı da alıntılıyıp tercüme ederek açıklamıştır. Ayrıca şunları da eklemiştir: “*Parmaklarınızı asla mürekkeplemeden tartışabilir, sitem edebilir, ya da aşk, dostluk ve nezaket mektupları ve hatta haberler içeren mektuplar gönderebilirsiniz.*”¹⁸ Bu, söz konusu mesajların ne yazıldığı ne de söylendiğini ima etmektedir. Hammer, *signes reçus* (alınan işaretler)¹⁹den bahsederek maddi nesnelere imada bulunur. Hutter da nesnenin alıcısının, verilen hediyein adını söylemesi gerektiğini ve

¹⁸ *Letters of Lady Mary*, p. 161; italik yazılan kısım, orijinalinde italik değildir.

¹⁹ “*Sur de langage des fleurs*”, s. 35: [“Çiçek dili”,] alınan işaretler (*signes reçus*) dolayısıyla hiyeroglif nitelikli olup, bu “alınan işaretler”i, basit fikirler belirtmek için değil, bütün bir seri fikri ya da siddetli hissi belirtmek için kullanmaktadır.

uygun mesajın ne olduğunu düşünmesi gerektiğini yazar. Burada, nesnelere ve söylenen sözlerden oluşan bir birleşimle karşı karşıyayız²⁰. 1886 yazmasının müellifi “çiçek dili”nden, konuşulan ve yazılan dilden ayrı bir işaretler dili olarak bahsetmektedir²¹. B. Şevket Beysanoğlu, Diyarbakır’da *uydurma* denen gösteren (söylenen)’lerden bahsetmekte, nesnelere verildiğinden ya da gönderildiğinden söz etmemektedir²².

Daha eski listelerdeki gösterenlerin çoğu taşınabilir nesnelere. Söz konusu ağaçlar olduğunda, bir dal parçasının verildiği ya da yollandığı tahmin edilebilir. Kakuk, 1886 listesinde çekirge ve tırtıl dışında hayvanların; kirpik, saç ve tırnak dışında “organ”ların yer almadığını ifade eder²³. Bizim listemizde de hayvan yoktur ve insan vücudunun organik kısımlarından yalnızca saç bulunmaktadır. Bu nesnelere hepsi taşınabilir olduğundan, bunların alıcıya verilmiş ya da yollanmış olmasına bir engel yoktur.

5. Başlangıçta ait olduğu grubun kimliğini yansıtan bir gizli dil, zamanla daha geniş bir insan topluluğunca tanınmaya başlayarak, bu sınırlayıcı özelliğini kaybeder. Gizliliği de aynı ölçüde azalır. Bu sürece bir örnek olarak, akla yeniden kafiyeli Cockney jargonu gelmektedir.

Osmanlı “çiçek dili”, herhalde zamanla gittikçe artan sayıda insan tarafından anlaşılmağa başlamıştır. Mary Montagu, 1718’de şöyle yazar: “Tahminimce, bu kullanım için bir milyon mısra düzenlenmiştir. Kendisine ait bir mısra bulunmayan ne bir renk, ne bir çiçek, ne bir yabancı ot, ne bir meyve, ne ot, ne çakıl taşı ne de tüy vardır.”²⁴ Diğer yandan Hammer, bir yüzyıl sonra bu dilin yüzden fazla gösteren ve gösterilene (de signes et de phrases reçues) sahip olmadığını yazmaktadır²⁵. Hammer’e gönderme yaparak söylediğine göre, Raczyński de Lady Montagu’nun iddiasına şüphe ile bakmaktadır; bu muhalif düşüncesinin gerekçesi ise, o zamanki Türk kadınlarının genel eğitim düzeyinin düşük olmasıdır²⁶. Hutter, daha olumlu bir bakış açısına sahiptir; o, Türk halkının kafiyeli ve bilmede son derece iyi olduğunu ifade eder ve Hammer ile Raczyński gibi “çiçek dili”ni yalnızca kadınların kullanımıyla sınırlamaz²⁷. Hammer’in ve 1886 listesinin ve daha eski olması mümkün çapkınlara ait listenin birbirlerine benzerliği kayda değer ölçüdedir (bkz. aşağıdaki liste.) Bu da, “çiçek dili”nin XIX. yüzyılda, hem kadınlar hem de erkekler tarafından kullanılan, oldukça ufak bir gösteren ve gösterilen standart stokuna sahip olduğunu ima etmektedir. O zamana kadar, en azından bu ufak standart stok (repertuar) büyük oranda gizlilik özelliğini kaybetmiş olmalıdır. Diğer taraftan yalnızca çapkınlara ait listesinde bulunan belirgin veya kaba gösterilenler, bunları bilenler daha az sayıda olduğundan; herhalde nispeten gizlilik niteliğine sahiptir.

6. XIX. yüzyıl sonuna ait, Kakuk ve Öztürk tarafından yayınlanan liste, soyutlamaya doğru bir adım daha atmış görünmektedir. Burada nesnenin ismi değil, miktarını temsil eden rakam kafiyeli için esastır. Örneğin:

Karanfil bir: Olalım seninle bir.

Karanfil üç: Buluşmamız oldu güç.

²⁰ Kakuk-Öztürk, “*Lisân-i Ezhâr*”, s. 8: [...] bir erkek ya da kadın, gönlünün seçtiği kişiye, bir çiçek ya da küçük bir nesne gönderirse; ya da yanından geçerken sunarsa, hediye alanın hediye adını söylemesi ve bununla kafiyeli, duruma uygun sözü araması gerekmektedir.

²¹ Sayfa 31’de.

²² En azından Ferhat Silacı’nın “*Seyahatnamelerin Işığında*” adlı yazısında alıntılanan bölümde böyle bir ibare yoktur.

²³ Kakuk, “*Lisân-i Ezhâr* (1886)”, s. 151.

²⁴ *Letters of Lady Mary*, s. 161.

²⁵ “Sur le langage des fleurs”, s. 35.

²⁶ Kakuk-Öztürk, “*Lisân-i Ezhâr*”, s. 7-8.

²⁷ a.g.e. s. 8.

Bizim listemizde bu tür bir örnek yoktur.

Transkripsiyon:

Bu liste, oldukça rasgele düzenlenmiştir. Nesnelere bazıları birbirine benzer türde olup olmamalarına göre gruplanmıştır. Ancak bir tutarlılık ya da alfabetik sıralama söz konusu değildir.

Çapkınlara ait listede halk söyleyişini yansıtan birçok işaret vardır. “Bre” (nu. 8) gibi kaba ifadelerle ilaveten, isimler birçok defa halkın kullandığı biçimde verilmiştir. Örneğin “cevz”, halk telaffuzunu gerektiren biçimiyle “جويز” (ceviz) olarak yazılmıştır (nu: 8). Metinde “derdine” [< derdüne (دردنه < دردنه) nu. 6] örneğinde olduğu gibi modern ünlü uyumunun belirtileri bulunmaktadır; bu yüzden biz transkripsiyonda herhangi bir imla işaretinin bulunmadığı yerlerde de modern ünlü uyumu imlasını tercih ettik.

Yazmada üç nesne için (kirec, fındık, tuğla) peş peşe olmayan ikişer kayıt vardır; ikinci kayıtlar, nesnenin ilk kaydından sonra gelecek şekilde yerleştirildi. İki nesne (nâne, fesleğen) için birinci kaydı kelime kelime tekrar eden ikinci bir kayıt vardır, bunlardan ikincisi çıkarıldı.

Lady Montagu, Hammer, 1886 yazması ve Diyarbakır listesinde bulunan örnekleri, karşılaştırma amacıyla metnimize ekledik. 1886 yazması ve Diyarbakır listesindeki gösterilenleri, Kakuk ve Öztürk’ün makalelerinden alıntıladık.

[182a-183a] Der beyân-ı mu‘ammâ-yı zen-pâre: Birâderlere her bâr lâzım olan ma‘nâlardır ki vaqtile her biri biñ ğuruş eder

1. *etmekmümkün mü seni öpmek*

özdeş kafiye sözcüğüHammer: *Niyetimidir seni öpmek*

(*Nijetim dir seni opmek*)

1886 Yazması: *Kastım seni öpmek*

Diyarbakır nu. 46: *Meramım seni öpmek*

benzemeyen:1886 Yazması: *Murada ermek*

Neden bizi terk etmek

2. *penîr (پنیر) gel efendim koynuma gir*

3. *tuzotur dümdüz*

benzemeyen:Hammer: *Yanarım gece gündüz*

(*Janarım ghedje gundouze*)

4. *biberbize bir belli haber*

özdeşe yakın:Lady Montagu: *Bize bir doğru haber*

Hammer: *Ver bize bir haber (Wer bize*

bir khaber)

benzemeyen:1886 Yazması: *Ciğerim yanar tüter*

5.1 *darçın (دارچین , ancak kafiye halk söylenişindeki biçimi gerektiriyor)sensin benim ħarcım*

özdeşe yakın:1886 Yazması: *Benim harcımsın*

benzer:Lady Montagu: *Sen gel ben çekeyim senin*

harcın (Sen ghel chekeim

senin hargin)

Hammer: *Çekerim harcın (Tschekerim chardschin)*

5.2. *darcın* (دارچین , yukarıdaki gibi) *ben ölürüm gör harcım*
özdeşe yakın:1886 Yazması: *Ben öleyim sen gör harcım*
benzer sözcük seçimi: Hammer: *Ölürsen görürüm harcın*
(*Ölürsen görürüm khardjin*)

6. *ķaranfıl* (قرنفل) *derdine* (دردینه) *düş oldum,*
hālīm bil

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması: *Kadrimi bil*

7. *ķaķule* (قاķوله - қақулла'nın halk söyleyişindeki biçimi)

uyarmış ma'ķūle

özdeşe yakın: Hammer *Gelir misin ma'ķūle*

(*Gelurmisin makol'*)

benzemeyen:1886 Yazması: *Geçti mi makbule*

Yolladığımız geçti pek

makbule

8. *ceviz* (جوزین) *ne bu bre cevriñiz* (جوزیکز)

özdeşe yakın: 1886 Yazması: *Nedir bize cevriñiz*

benzemeyen:1886 Yazması: *Aramızda deniz*

Sen orada ben burada ne

renk kaldı ne beniz

Siz kapudan biz reis bakalım

dümeni çevirir miyiz

9.1. *ķirazleblerini* (ايلبريني) *emeyim*

(emim? اميم) *biraz*

9.2. *ķiraztenhā sözüüm var size biraz*

özdeş kafiye sözcüğü: Hammer: *Gel eğlenelim biraz (Gel eğlenelim bir aze)*

1886 Yazması: *Bekle biraz*

Severim biraz

Eğlenelim biraz

benzemeyen: Diyarbakır nu. 59: *Biri al biri beyaz*

Diyarbakır nu. 60: *Ne kadar yesen gene az*

10.1. *fişne* (metinde böyle) *ye de ķişne*

10.2. *vişneraķıbi düşürme peşine* (پيشنه)

benzer sözcük seçimi: Diyarbakır nu. 58: *Peşine düşme*

10.3. *vişneyad girmesin* (ķيرمسون)

ikimizin (ايكمزك) *işine*

benzemeyen:1886 Yazması:*Küsüşü (doğrusu: Küsülü)*
olduğun yârle bir daha
görüşme

11.1.bâdem*leblerinden bir yol dadam*

11.2.bâdem*bulunur âdem*

benzer:Hammer:*Bulayım sana bir âdem*
(Bulaim sana bir adem)

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:*Sevdiğin olsa âdem*
İki yüzlü âdem

Görmedim sen gibi âdem

Diyarbakır nu. 49: *Yeter cevrin hey âdem*

12.1. kavun*yâr derinden sen de cânım*
avun

12.2.kavun*etdiñ bağrımı hünî*

13.1.ğarbuz*nedir sende olan buz*

13.2.ğarbuz*alurum (الورم) seni*
ayağım başarsa düz

14.1.şemmâme²⁸ *ğâ 'il-misin tamâma*

14.2.şemmâme²⁹ *göndereyim seni cânım*
ğamâma

15.1.şekerseni *mi' dem*³⁰ *çeker*

özdeş yakın:Hammer: *Yüreğim seni çeker*
(Yureghim seni tscheker)

Canım seni çeker (Dschanim
seni tscheker)

1886 Yazması *Canım seni pek çeker*

Gönlüm sizi çeker

özdeş kafiye sözcüğü:Diyarbakır nu. 45 *Parayı cepten çeker*

15.2.şekerrâst *gelen seni s...r*

16.1lâden*isterim seni Mevlâdan*

özdeş yakın1886 Yazması: *Sizi dilerim mevlâden*

16.2 lâden*naşîb ede seni baña*

Yaradan

benzemeyen:1886 Yazması *Mailim canden*

²⁸ Yazmada şeddesiz.

²⁹ Yazmada şeddesiz.

³⁰ "madam" olması da muhtemeldir. mada istemek, canı çekmek"; bkz. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü*, IX, Ankara, 1977, s. 3100.

Nerde kaldı vaaden

17.1.şābūnderdinden (دردندن) *oldum*

zebūn

özdeş:Lady Montagu, Hammer, 1886 Yazması

17.2.şābūn *seniñ yasından dūr olmasun*

(اولمسون) *odun*

18.1.noḥud³¹ *derdinden* (دردندن) *oldum bi-*

ḥod³²

özdeş1886 Yazması

18.2.noḥud³³ *şimden soñra bizi unud*

benzemeyen:1886 Yazması:*Al beni sinende uyut*

Diyarbakır nu. 23:*Gel beni okut*

19.1.servī *bize gel fevrī*

benzer:Hammer *Tez gel görürsün beni* (*Thez ghel gorursin beni*)

19.2.servī *niçün edersin bize cevri*

benzemeyen:Hammer:*Daima severim seni*

20.1.parayüregim *oldu yara*

benzer:Hammer:*Oldu yüregim yara* (*Oldi yureghim yara*)

20.2.parainanmazsan (اينا نامزسن) *ardım*

ara

1886 Yazması:*Ardımı ara*

benzemeyen:1886 Yazması:*Benim avare*

21.1.akca görüşelim *bir pākca³⁴*

21.2.aḳcadikdi *mi size bir boğca*

benzemeyen:Hammer:*Görürsem seni yüregim oldu*

bağçe (*Gorursem seni*

jureghim oldi bagdche)

22.1.ḳahvedayanamam *ben bu ḳahre*

22.2.ḳahve var hey s.....ş *ḳahbe*

benzemeyen:Hammer:*Yetişir bana etme latife*

(*Yetichur etme bana latife*)

³¹ Yazmada: ḥ ile.

³² Yazmada: ḥ ile

³³ Yazmada: ḥ ile

³⁴ Yazmada b ile.

23.1.ipekşarılalım pek pek

23.2.ipek var hey koca köpek

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer: *Var çekil köpek (War jikghil kopek)*

1886 Yazması: *Kapında olayım köpek*

24.1.şacal beni kaç

özdeş:1886 Yazması

özdeşe yakınHammer: *Beni al da kaç (Beni alda katche)*

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer: *Benden kaç (Benden katche)*

24.2.şacsiziñ nez' in kaç

benzemeyen:Lady Montagu: *Basmasın taç (Bazmazun tatch)*

Hammer: *Sensin başıma taç (Sen sin bachime tadche)*

Derdime bul ilaç (Derdime boul iladje)

25.1. tuğlayarın gece bize uğra

25.2.tuğlagāhice bize uğra

benzer:Hammer: *Yolun düşerse bana uğra (Jolun doscherse bana oghra)*

1886 Yazması: *Yolun düştükçe bize uğra Gelip geçtikçe uğra*

26. taşikimiz bir yere koyalım baş

özdeşe yakın:1886 Yazması: *İkimiz koyalım bir yastığa baş*

benzer:Hammer: *Bir yastığa iki baş (Bir jasdighe iki bache)*

benzemeyen:1886 Yazması: *Gözümnden akan: kanlı yaş*

27.ħaşırħapuñda (ħaşırħapuñda) olayım esir

özdeşe yakın:Lady Montagu: *Olayım sana esir (Oliim sana yazir)*

Hammer: *Olayım sana esir (Olaim sana yessir)*

Olayım esir (Olaim yessir)

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması: *Ben oldum esir*

28.1. mürekkebadam degilsin hey merkep

[182b]

28.2.mürekkeb var hey koca köpek

29.lîlî (lîlî, leylak olarak bilinir)etdiñ mi bize bu eli

30.kozalağ *bize gelin* (كلن) *gezerek*

31.1.tütün *ahdımız olsun bütün*

benzer:1886 Yazması:*Bulmadım ahde (doğrusu ahidde) bütün*

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer:*Severim seni büsbütün (Severim seni buzbuotun)*

31.2.tütün *ne fenâdır seniñ götün*

32.1.lüle *bize gel güle güle*

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:*Gel öleyim güle güle*

benzemeyen:Hammer:*Sana oldum köle (Sana oldum Kole)*

32.2.lüle *olalım seniñle bile*

33.kağyârı *başından* (باشندن) *sav*

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:*Yârin ikiyse birini sav*

benzemeyen:1886 Yazması:*Elime geçti bir av*

34.1. çakmak *lâyık mı bize egri bakmak*

34.2.çakmak *düşer mi bizi* (اقشه) *yağmak*

34.3.çakmak *murâdım sîneñe çıkmak*

benzemeyen:1886 Yazması: *vay gidi ahmak*

35.1.çini *kaldır gönülden kîni*

özdeşe yakın:Hammer:*Kaldır aradan kîni (Kaldür aradan kîni)*

35.2.çini *gel s.....m seni*

36.1.gül *sîneme ol gel bülbül*

özdeş kafiye sözcüğü:Diyarbakır nu. 34:*nerde bülbül*

36.2.gül *olayım kapuñda* (قپوكده) *kul*

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer:*Derdinden oldum kul (Derdinden oldim kul)*

benzemeyen:Lady Montagu, Hammer: *Ben ağlarım sen gül (Ben aglarum sen gul)*

1886 Yazması:*Sevmezsen de bari yüzüme gül*

37.sünbül *ben ağlayam* (اغليم) *sen gül*

özdeşe yakın:Hammer:*Ben ağlarım sen gül (Ben aglarım sen gül)*

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:*Sevmezsen de yüzüme gül*

benzemeyen: Hammer:*İkimiz bülbül (İkimiz*

bulbul)

38.nâneşarayın seni cāna

benzemeyen:1886 Yazması:Kül oldum yana yana

39.lâlesen koduñ beni bu hāle

özdeşe yakın:1886 Yazması:Kodun beni bu hale

benzer:1886 Yazması:Aşkınla girdim bu hale

benzemeyen:1886 Yazması:Gönül böyle giderse
meskenim tımarhane

40. benefşeal beni dizinde (دیزنده) oğşa

(metinde böyle)

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:Yârini kov da beni okşa

Yârinden geç beni okşa

benzemeyen:1886 Yazması:Nadim ol ettiğın işe

41. portakal evvel beni al

benzemeyen:Hammer:Buyur, bir hafta bizde kal

(Boyur, bir hafta bizde kal)

1886 Yazması:Sevdiğinden artta kal

Diyarbakır nu. 61:Gel bir gece bizde kal

42.1. turunc tutsun seni kulunc

42.2.turunc olmayalım öyle gülünc

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer:Etmem bizi âleme gülünc

(Etme bizi aleme gulundje)

benzemeyen:1886 Yazması:Şahin ol bana uç

Yârime kavuşursam üç gün

tutarım oruç

43.1.limon etme bize oyun

43.2.limon bülbül ol sîneme kon

özdeşe yakın:1886 Yazması:Şahin ol sineme kon

benzemeyen:Hammer:Bir ağzın var dilin on (Bir

aghzun war dilun on)

1886 Yazması:Ağzın bir dilin on

44.cām isterim senden ibrām

45.saķızcevr etme baña a kız

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer:Severim seni ya kız (Severim seni ya kize)

1886 Yazması:Gönlümü aldın a kız: çiğne

çiğne çürütme beni duadan

unutma

benzemeyen:Hammer:Biz müştakız (Biz

müştakis)

1886 Yazması: *Biz size müştakız: çığneyip
yutmayasınız
Bizleri duadan
unutmayasınız*

46. feslegen: *seni s̄inemde besleyem*

47.1. kirec *eski yārinden* (يارندن) *geç*
benzer: Hammer: [İki] *sevdiğin var ise
birinden vazgeç* ([İki]
*Sevdighun war ise birinden
waz ghetche)*
*İki ise birinden vazgeç (İki
ise birinden getsch)*

1886 Yazması: *Yārın ikiyse birinden geç*

47.2. kirec *ya sev ya vazgeç*
özdeş yakın: 1886 Yazması: *ya sev ya geç*

48.1. zenceb̄ilseverim *seni bil*

48.2. zenceb̄ilderinden (دردندن) *oldum
zerre³⁵ bil*
benzemeyen: 1886 Yazması: *Aşkınlıqla oldum zelil ve
sefil*

49.1. fındık (*fındık* fakat kafiye *funduk* söylenişini gerektiriyor)
biz size küsdük

49.2. fındık (فندق) *biz seni d̄ost şandık*
benzemeyen: Hammer: *Biz size sığındık (bis sise
sighindik)*

1886 Yazması: *Biz sizi umduk
Siz gelmeyeli yār bulduk
Sizlerden umduk
Biz sizi umduk baktık
gelmediniz gayrısın bulduk*

50. şimşir ‘*aqlını* (عقلنى) *başına* (باشنه)
devşir

özdeş: Hammer

51. şoğans̄inem *saña yorğan*
benzemeyen: Hammer: *Ellerini bana kocan (Elleruni
bana kochan)*

52. şarmısağ *birbirimize cānım şarılşak*

³⁵ Yazmada: z ile

benzer: 1886 Yazması: *Sarım sarım sarılsak*

53.tahta³⁶ niçün durmazsın ‘ahde
özdeşe yakın: 1886 Yazması *Durmadın ahidde*
benzemeyen: Hammer: *Beklerim seni bu hafta*
(*Beklerim sana –metinde*
böyle- bu hafta
Görüşelim bu hafta
Lânet olsun böyle bahta

54.incîr delisin saña zincîr
benzer: 1886 Yazması: *Kâr etmez demir zincir*
özdeş kafiye sözcüğü: Hammer: *Burnuma taktın bir zincir*
(*Bornuma takdun bir*
ziudjir)
1886 Yazması: *Boynuna tak zincir*
Senin için salarım zincir

54.2.incîr alt yanî gecir
benzemeyen: Diyarbakır nu. 21: *Badem ile hoş yenir*

55.ḥıyâr sevdigim (سوديم) baña kıyar
benzemeyen: Hammer: *Beni öldürürler rakibler*
(*Beni öldururlar rakiblar*)
1886 Yazması: *Yüregim size uyar*

56.kabaḳ iki yañaḳ bir dudak
benzemeyen: Hammer *Gel hâlîme bak (Gel halime*
bak)

57.dîbâ güzelligine (كوزلكنه) merḥabâ

58.ḥaṭâyi³⁷ etme bize bu edâyı

59.elmabenim etdigime (DLJ²b×²«) ḳalma
özdeş kafiye sözcüğü: Diyarbakır nu. 16: *Akşama kalma*
benzemeyen: Hammer: *Gel yanıma*
1886 Yazması: *Beni sevdaya salma*
Gönlüm alıp beni ferdaya
salma
İster al ister alma
Ahımı alma
Yadları yanına alma

³⁶ Yazmada: ḥ ile

³⁷ Bir tür kumaş. (bkz. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, İstanbul, 1983, s. 765.)

60. *emrūdeski dōstu unud*

özdeş kafiye sözcüğü: Diyarbakır nu. 56: *Gel beni unut*
benzemeyen: Lady Montagu: *Ver bize bir umut (Ver bize*
hir -doğrusu: bir- umut)

Hammer: *Ver bana bir umud (Wer*
bana bir omoude)

1886 Yazması: *Al beni yut*

61.1. *telīşin̄ yoḡsa bize gel*

benzer: Lady Montagu: *Ölüyorum tez gel*
(Ulugorum tez ghel)

Hammer: *Bu gece gel (Bou ghedje*
gel)

1886 Yazması: *Bize tez gel*

61.2. *telazacık (تلاذق) tenhāya gel*

özdeş yakın: 1886 Yazması: *Tenhāya gel*

62.1. *ibrişimseniñle biter işim*

özdeş yakın: 1886 Yazması: *Seninle biter her işim*

çok benzer: 1886 Yazması: *Seninledir her işim*

özdeş kafiye sözcüğü: Hammer: *Allah'a kaldı işim (Allaha*
Kaldi -metinde böyle-
ichime)

62.2. *ibrişim uçkuruñ altında var işim (اشيم)*

benzemeyen: Hammer: *Nedir bize bu hışım (Ne dir*
bise bu hicschim)

63. *igde bir baña ver bir de şu yigide*

64. *baḡlaal beni ḡoynuñda ṡaḡla*

özdeş yakın: 1886 Yazması: *Al beni sinende sakla*

benzer: Hammer: *Al beni sakla (Al beni sakla)*

benzemeyen: Hammer: *Gülerim, sen patla (Gülerim,*
sen batla)

65. *bögrülce bize de gel gāhice*

benzemeyen: 1886 Yazması: *Efendim keyfin nice*

66. *tire Allāh murādūñ vere*

benzemeyen: Hammer: *Görürsen beni ditre*
(Gorursen beni ditre')

67. *mercān beni ṡat ḡarcan*

benzemeyen: Hammer: *Veririm sana bu can*
(Weririm sana bu djan)

Feda olsun bin can (Feda

olsun bin dschan)

1886 Yazması: *Seni sever her can*

İkimiz bir can

68.1 şamanderdinden (دردندن) öldüm

amân

[183a]

68.2. şaman yok mu sende imân

benzemeyen: Hammer: *Sarılalım bir zaman*

(Sarılalım bir zeman)

1886 Yazması: *Sen misin dünyada heman*

Görüşmemiz ne zaman

Yok mu bir تنها مکان

69. yaprak ya sev beni ya bırak

özdeşe yakın 1886 Yazması: *ya sev ya brak (metinde*

böyle)

70. kayaağ gösün gösüme daya

71. zerdâli yârim servi dalı

72. çöpgel beniöp

73. çamgecsün (كجسون) saña ricâm

74. ignegel sözüm diñle

özdeşe yakın: Hammer: *Sözümü diñle (Sözümü*

digne)

1886 Yazması: *Sözümü dinle*

benzemeyen: 1886 Yazması: *İnim inim inle*

75. söğüd versünler saña öğüt

benzer sözcük seçimi: Hammer: *Ver bana bir öğüt (Wer bana*

bir ogout)

76. enâr yürecigim yanar

özdeşe benzer: Hammer, 1886 Yazması: *Yüregim yanar (Yureghim*

janar)

benzemeyen: 1886 Yazması: *Oldu bana büyük âr*

Çektiğim âr

Diyarbakır nu. 55: *Seni sevdim etme âr*

77. nergisseverim seni hergiz

benzemeyen: 1886 Yazması: *Yüreğimi deldiniz*

Oturalım diz-be-diz

Söyleşelim yüz-be-yüz

78. arpa çekme beni şarpa

özdeş:1886 Yazması

özdeş kafiye sözcüğü:1886 Yazması:*Ettiğin sardı sarpa*

benzemeyen:Diyarbakır nu. 27:*Allah evini yapa*

79.darısöyle ‘ömrüm varı

80.maşraşarma bizi hasıra

81.aşmaselâmi bizden kesme

benzemeyen: Hammer *Kapıma basma (Kapouma basma)*

82. buğdayhey sana (سته) bulunur kolay

benzemeyen:1886 Yazması *Görmeyeli oldu dört ay*

Diyarbakır nu. 25:*Paran varsa al her ay*

83. şişe kâ’il olmam bu işe

özdeş:Hammer

özdeş kafiye sözcüğü:Hammer:*Elimi vermem işe (Elimi vermem ische)*

1886 Yazması:*Ne başladın*

beceremeyeceğin işe

benzemeyen:1886 Yazması:*Nedir sendeki endişe*

84. koroğlakırdıya lâzım doruğ

85. misk-i rümi³⁸ *Bir yol çözssem uçkuruñı*

(اوچقورینی)

(yükleme halinin eski

telaffuzu kafiyeyle daha

uygun düşmektedir)

86.üzüm var hey iki gözüm

çok benzer:1886 Yazması: *Gel iki gözüm*

özdeş kafiye sözcüğü:Lady Montagu, Hammer: *Benim iki gözüm (Benim iki Guzum-metinde böyle)*

1886 Yazması: *Sensin benim iki gözüm*

Cihan güzeli olsa yine sizde

gözüm

87şâb bize şâfî cevâb

³⁸ Yazmada: مسكى رومی